

MIESTŲ CENTRŲ ATGAIVINIMO YPATUMAI PEREINAMOJO LAIKOTARPIO VALSTYBĖJE: LIETUVOS IR UŽSIENIO PATIRTIES Palyginimas

Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė, Vilius Urbonas

Kauno technologijos universitetas, Statybos ir architektūros fakultetas

Įvadas

Daugelio dabartinių Lietuvos miestų praeitis turi galias istorines šaknis. Susiformavę istoriniai miestų centrai ir priemiesčiai XX a. apaugo gyvenamaisiais ir pramoniniais rajonais, tačiau jų savitas charakteris ir trauka daugeliu atvejų išliko. J. Vanagas (1996) išskiria du svarbiausius miesto centro požymius: centrinė padėtis kitų miesto dalių atžvilgiu ir svarbių administracines, ūkines, visuomenines funkcijas vykdančių institucijų susitelkimas jame. Miestų centrai vis dar apsupti istorinių priemiesčių (Dijokienė, 2009). Išaugus miestų gyventojų skaičiui ir gyvenimo kokybės reikalavimams bei miestus nuniokojus karams, daugelyje miestų tapo būtina modernizuoti centrus. Iš esmės daugelis valstybių susidūrė su panašiomis miestų plėtros problemomis (Tung, 2001). Itin dažnai taikyti radikalūs ir istorinei aplinkai kontrastingi Le Corbusier idėjomis paremti modernizmo architektūros ir planavimo sprendimai, kuriuos Ch. Jencks vadina „ligoninės metafora“, kai pagrindiniai siekiai yra saulė, erdvė ir žaluma (Baranova, 2004), o istorinės atminties, paveldosaugos, kultūrinio konteksto veiksniai tampa antraeiliai.

Nedemokratinėse valstybėse daug lengviau ir greičiau įgyvendinami didelio masto projektai, nes čia visuomenės, bendruomenių, intelektualų iniciatyvos ir protestai būna neefektyvūs ar neįmanomi. K. Sucker (2010) teigia, kad sociokultūrinis klimatas gali turėti įtakos urbanistiniams procesams: vakarietišku demokratijų miestuose ryškios komercializacijos ir gentrifikacijos. *Gentrifikacija – istorinio miesto centro ar kitų istorinių gyvenamųjų teritorijų traukos paskatinta socialinė kaita, kai viduriniojos ar aukštesnės socialinės klasės gyventojai keičia žemesnės socialinės klasės gyventojus* (Krupickaitė ir Standl, 2004; Bromley ir kt., 2005). Politinės ir sociokultūrinės transformacijos gali turėti didelės įtakos miestų paveldui. I. Kamičaitienė (2010) pastebi, kad pereinamaisiais laikotarpiais kai kurie miestai smarkiai sudarkė arba net nušlavė senamiesčius. Lietuvos (kaip ir kitų valstybių) miestuose ima sparčiai reikštis komercializacijos ir gentrifikacijos tendencijos. Keičiamasi idėjomis su Vakarų partneriais ir diskutuojama apie būtinybę miestams taikyti integruoto valdymo ir tvarkymo strategijas. Siekiant šių tikslų, visuomenės bei profesionalų bendruomenės požiū-

riai tampa itin svarbūs. Galima išskirti tris pagrindinius *temos aktualumą* lemiančius aspektus:

- Lietuvos miestų centruose po nepriklausomybės atkūrimo pasireiškia gentrifikacijos ir viešųjų erdvių komercializavimo tendencijos (Samalavičius, 2009).
- Daugelis mokslininkų (Čepaitienė, 2005; Berend, 2007; Samalavičius, 2008) mini visuomenės pasyvumą, nepasitikėjimą valdžios institucijomis, priešišką požiūrį į verslo iniciatyvas, korupciją ir kt., kurie gali turėti įtakos miestų centrų atgaivinimui.
- Tarybinių metų Lietuvos miestų centrų tvarkymo patirtis, specialistų požiūriai ir galima jų įtaka dabarties sprendimams.

Darbo tikslas – išnagrinėti Lietuvos istorinių miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo ypatumus.

Darbo metodai: literatūros ir praktinių pavyzdžių analizė, žvalgomieji tyrimai vietoje.

Miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo klausimai Lietuvos ir užsienio literatūroje

Miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo klausimai teoriniuose darbuose

Miestų centrų atgaivinimo klausimams dėmesio skyrė daug užsienio paveldosaugos, architektūros ir kitų sričių teoretikų ir praktikų: J. Jacobs (1961), A. M. Tung (2001), J. M. Fitch (2001), R. Picard (2001), D. Rypkema (2002, 2003), R. D. F. Bromley et al. (2005) ir daugelis kitų. Lietuvos tyrėjai taip pat skyrė daug dėmesio miestų centrums: įvairūs architektūriniai, urbanistiniai ir socialiniai klausimai buvo analizuojami tiek tarybiniais metais dirbusių mokslininkų (P. Vičkus (1986), V. Jurkštas (1994), J. Vanagas (1996) ir daugelis kitų), tiek po šalies nepriklausomybės atkūrimo (R. Čepaitienė (2005), R. Buivydas (2006), E. Navickienė (2006), J. Bučas (2008), A. Samalavičius (2008 a), G. Filipavičienė ir S. Puodžiukaitė (2009), D. Dijokienė (2009, 2009 a)).

Lyginant Lietuvos ir užsienio mokslininkų nagrinėjamus miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo aspektus, galima pastebėti tiek bendrumų, tiek skirtumų. Ir Lietuvos, ir užsienio mokslininkai pateikia miestų centrų tvarkymo, valdymo, architektūrinių inovacijų kūrimo juose pavyzdžių ir analizių, taip pat analizuoja konkrečių istorinių centrų ar istorinių

priemiesčių savitumus ir išskirtinumus. Pavyzdžiui, J. M. Fitch (2001), R. Picard (2001), A. M. Tung (2001) analizavo įvairių pasaulio miestų istorinių centrinių dalių nykimo atvejus ir bandymus juos atgaivinti. Išsamus A. M. Tung (2001) tyrimas, apimantis 18 pasaulio miestų analizę, atskleidžia miestų centrinių dalių tvarkymo priemonių įvairovę, pradedant drastišku istorinių statinių griovimu ir naujų statyba, senųjų miestų centrų gyventojų išstūmimu ir baigiant integraliomis strategijomis, kai istorinės aplinkos tvarkymas suderinamas su vietos bendruomenių, turistų poreikiais ir socialinio būsto projektais (žr. 1 lentelę). Išnagrinėjęs itin skirtingus pavyzdžius, A. M. Tung (2001) pateikia bendrą modelį, apibūdinantį miestų centrų nykimo ir paveldosaugos iniciatyvų gimimo aplinkybes: „Ekonominis atsilikimas sukelia kultūros paveldo nykimą, o kryptingas ekonominės gerovės siekimas sąlygoja sunykusių istorinių statinių griovimą. Tačiau tada, kai jau būna pasiekta aukštesnė gyvenimo kokybė, susirūpinama paveldo išsaugojimu, nes jis skatina turizmą, be to, išsilaisvinę nuo ekonominių nepriteklių, miesto gyventojai susirūpina kultūrinio identiteto paieškomis. Tačiau dažnai priemonės bei noras išsaugoti praeitį atsiranda tada, kai toji praeitis jau būna sunaikinta.“ J. M. Fitch (2001) aptaria pagrindines miestų centrų paveldosauginės problemas, išskirdamas ne tik fizinės aplinkos problemas, pavyzdžiui, nykstančius, šiandieninių reikalavimų neatitinkančius būstus, transporto ir kitos infrastruktūros problemas, neigiamą oro taršos poveikį istoriniams pastatams, bet ir sociopsichologinius aspektus. Prie tokių priskiriamas Jungtinėse Amerikos Valstijose paplitęs skeptiškas požiūris į miestų centrų funkcionalumą ir tolesnę ateitį. Miestų centrų tvarkymo galimybes J. M. Fitch (2001) iliustruoja Kvebeko, Paryžiaus, Splito miestų pavyzdžiais. D. Rypkema (2002, 2003) taip aptarė miestų istorinių centrų ir rajonų atgaivinimo paveldosauginius aspektus: jis daugiausiai dėmesio skyrė paveldosaugai, kuri yra istorinių rajonų socialinio ir ekonominio gyvybingumo variklis, ir gyvenamosios funkcijos plėtrai istorinėse miestų dalyse. E. Navickienė (2006) išsamiai nagrinėjo naujos architektūros kūrimo istorinėje miesto aplinkoje patirtį, aptarė istorinės ir naujos architektūros derinimo idėjų raidą, derinimo rekomendacijas, pateikiamas dokumentuose, profesionalų požiūrius šiuo klausimu ir analizavo naujos architektūros pavyzdžius Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos istorinėje aplinkoje. Istorinės ir naujos architektūros derinimo galimybėms ir priemonėms daug dėmesio skyrė ir V. Jurkštas (1994), V. Dvariškis, R. Čepaitienė, 2005. D. Dijokienė (2009, 2009 a) nagrinėjo Lietuvos istorinių priemiesčių, tapusių neatskiriamomis dabartinių centrinių miestų teritorijų dalimis, susiformavimą, raidą ir vertinguo-

sius jų bruožus. Nagrinėjimo objektais ši mokslinė kė pasirinko Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Kėdainių istorinius priemiesčius.

Užsienio literatūroje ypač daug dėmesio skiriama grynai socialinei miestų centrų dimensijai: nusikalstamumui, kitoms socialinėms problemoms ir socialinei kaitai. Pavyzdžiui, A. R. Tallon ir R. D. F. Bromley (2004) ir R. D. F. Bromley ir kt. (2005) analizavo istorinių centrų atgaivinimo, remiantis gyvenamosios funkcijos plėtra, klausimus ir gyventojų, teikiančių pirmenybę gyvenimui miestų centruose, socialines-demografines charakteristikas. Nors tarybiniais metais dėl ideologinių priežasčių miesto sociologijai Lietuvos mokslininkai negalėjo skirti daug dėmesio, tačiau socialinių miestų centrų tvarkymo aspektą imta analizuoti dar iki atkuriant šalies nepriklausomybę (Vanagas, 1996). Pavyzdžiui, P. Vičkus (1986) tyrė socialinius ir ekonominius istorinių centrų tvarkymo veiksnius. J. Vanagas (1996) kartu su kolegomis dar septintajame XX a. dešimtmetyje atliko išsamius sociologinius tyrimus Vilniaus, Klaipėdos ir Kauno miestų istoriniuose centruose. Sociologiniai tyrimai istorinėje miestų aplinkoje tęsiami ir po nepriklausomybės atkūrimo. Pavyzdžiui, D. Krupickaitė ir H. Standl (2004) analizavo gentifikacijos reiškinį Vilniaus Užupio istoriniame priemiestyje.

Lyginant Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbus, pastebėta, kad analizuoti užsienio autoriai, net ir nagrinėdami vien paveldosauginius, architektūrinius ir urbanistinius klausimus, išskirtinį dėmesį sutelkia į socialinę-ekonominę miestų centrų atgaivinimo dimensiją. Architektūrinei intervencijų raiškai konkrečių rekomendacijų pateikiama retai, pripažįstama galimų sprendimų įvairovė ir pasirinkimo galimybės. Lietuvių autoriai linkę atskirti architektūrinę-urbanistinę ir socialinę-ekonominę miestų centrų tvarkymo dimensijas. Taip pat buvo pastebėtas išskirtinis dėmesys istorinės ir naujos architektūros derinimo klausimams. Nemažai tokio pobūdžio studijų ir rekomendacijų buvo parengta tarybiniais metais, kai buvo rekonstruojami didžiųjų šalies miestų istoriniai centrai. Integruotą dėmesį socialiniams ir ekonominiams veiksniams užsienio literatūroje galima aiškinti tuo, kad demokratijos ir laisvos rinkos sąlygomis vykdant miestų centrų atgaivinimo projektus neišvengiamai tenka derinti viešuosius, verslo ir vis aktyviau į paveldosaugos procesus įsitraukiančių bendruomenių interesus. J. M. Fitch (2001) teigimu, miestų centrai yra tarsi mazgai, kuriuose susipina ekonominiai, kultūriniai, meniniai veiksniai.

Analizuojant Lietuvos ir užsienio literatūrą, buvo aptikta nemažai kritinių darbų miestų centrų vystymosi bei valdymo klausimais. Vienas žinomiausių – J. Jacobs (1961) studija, kurioje ji kritikuoja

modernistinį Le Corbusier idėjomis pagrįstą miestų planavimą kaip visiškai netinkamą vidinėms miestų dalims ir pavyzdžiais iliustruoja neigiamą jo įtaką socialiniam gyvybingumui. R. Missik (2008) kritikuoja istorinių centrų komercializavimą. M. Sorkin (1992) ir Z. Bauman (2007) parodo neigiamą globalizacijos ir modernistinio planavimo įtaką tradicinėms viešosioms erdvėms. Lietuvos tyrinėtojai, po nepriklausomybės atkūrimo atsiradus galimybei laisvai reikšti požiūrius ir nuomones, pateikia nemažai įdomių kritinių minčių apie dabartinę šalies miestų centrų būklę, jų tvarkymą tarybiniais metais ir dabar. Pavyzdžiui, R. Čepaitienė (2005) kritiškai analizavo tarybinės senamiesčių regeneracijos ideologinius aspektus ir rezultatus. R. Buivydas (2006) aptaria pastarojo dešimtmečio architektūrinių intervencijų Vilniaus istorinėje aplinkoje kokybę ir nykstantį savitą Vilniaus miesto ryšį su supančia gamtine aplinka. A. Samalavičius (2008 a, 2009) išryškina viešųjų erdvių funkcionavimo problemas ir neigiamą naujųjų statybų poveikį Vilniaus miesto savitumui. J. Bučas (2008) pateikia kompaktiško miesto viziją ir teigia, kad galima rasti vietą aukštybiniams statiniams istorinių centrų kaimynystėje. G. Filipavičienė ir S. Puodžiukaitė (2009) kelia klausimą, ar istorinis centras turėtų būti saugomas kaip rezervatas arba draustinis, ar jis privalo tapti integralia šiuolaikinio miesto dalimi.

Miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo klausimai dokumentuose

XX–XXI a. pasaulyje ir Lietuvoje besiformuojančios miestų centrų tvarkymo idėjos ir jų kaita atspindi įvairaus lygmens strateginiuose, politiniuose bei teisiniuose dokumentuose. Tarptautinių nuostatų kaitą šioje srityje gerai atspindi tokie dokumentai kaip 1964 m. priimta Venecijos chartija, 1987 m. Vašingtone pasirašyta Istorinių miestų apsaugos chartija, 2005 m. priimtas Vienos memorandumas ir Teminė miesto aplinkos strategija (Communication..., 2006). Pavyzdžiui, Venecijos chartijoje daugiausiai aptariami restauravimo ir architektūrinės renovacijos klausimai, pabrėžiama autentiškumo, moksliniais principais paremto restauravimo, paminklo saugojimo autentiškoje aplinkoje reikšmė; socialinei dimensijai dokumente skiriama mažai dėmesio: nurodoma, kad paminklai gali būti panaudojami visuomeniniams tikslams, pabrėžiama paminklų suprantamumo ir prieinamumo visuomenei reikšmė. Istorinių miestų apsaugos chartijoje jau plačiau kalbama apie gyventojų įtraukimą į paveldosaugos procesus, gyvenamojo fondo gerinimą; nurodoma, kad istorinių miestų apsauga bus efektyvi tada, jei ji bus ekonominei ir socialinei raidai skirtos politikos dalis (Bardauskas, Karčiauskas, 1997). Pastaraisiais metais priimtuose dokumentuose, pavyzdžiui, Vie-

nos memorandum (2005), Teminėje miesto aplinkos strategijoje (Communication... 2006), plėtojama integralaus urbanizuotų teritorijų valdymo koncepcija, kurioje socialiniai, architektūriniai, ekonominiai ir kultūriniai klausimai yra neatskiriama susiję. Pavyzdžiui, Vienos memorandume (2005) nurodoma, kad „istorinio urbanistinio kraštovaizdžio ateitis reikalauja visų susijusių veikėjų ir institucijų tarpusavio supratimo ir bendradarbiavimo, siekiant išsaugoti urbanistinį paveldą, stiprinti vietos tapatumą ir socialinę sanglaudą“.

Nacionalinio ir regioninio lygmens dokumentuose pastebima nuostatų įvairovė. Šalies miestų istorinių centrų tvarkymą reguliuoja įvairūs miesto lygmens strateginiai, programiniai, teritorijų planavimo dokumentai bei bendrieji nacionalinio lygmens paveldosaugą reglamentuojantys teisės aktai, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymas (2004). Miesto lygmens dokumento pavyzdys – Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategija (1998), kurioje deklaruojami tarptautiniuose dokumentuose pripažinti principai: daugiafunkciškumas, gyventojų, verslo sektoriaus ir valdžios institucijų bendradarbiavimas, siekis harmoningai suderinti plėtrą ir paveldo apsaugą. Panašias idėjas deklaruoja nacionalinio lygmens politinis dokumentas – Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptių aprašas (2005). Čia pabrėžiama architektūrinių inovacijų ir paveldosaugos tikslų derinimo svarba, nenutrūkstama miesto aplinkos evoliucija, išryškinama architektūros socialinės dimensijos reikšmė. Dokumente pripažįstama, kad šiuolaikinės vietos savitumu paremtos intervencijos gali istorinei aplinkai suteikti naujų verčių. Aptarti nacionaliniai dokumentai atspindi tarptautines paveldosaugos tendencijas, tačiau analizuojant literatūrą buvo aptikta ir regioninių savitumų. Pavyzdžiui, regioninio lygmens dokumentas Rygos chartija (2000) siūlo sušvelninti Venecijos chartijos principus, teigiančius, kad restauravimas baigiasi ten, kur prasideda hipotezės, ir išskirtiniais atvejais leisti istorinę rekonstrukciją (prarastų istorinių pastatų atstatymą) remiantis išsamiais tyrimais ir istorine dokumentacija. Šis principas taip pat įtrauktas ir į nacionalinio lygmens teisinį dokumentą – Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymą (2004). Tokias idėjas galima aiškinti įvairiai. Pavyzdžiui, N. Kitkauskas istorinės rekonstrukcijos būtinybę grindžia klimato ypatumais ir noru atitaisyti istorines skriaudas: „Pagaliau tie patys paminklosaugos įstatymai nebetinka skirtingoms valstybėms. Italijos miestuose Romos imperijos mūrų yra labai daug, kai kurie stovi griuvėsių pavidalu. Ten ir klimatas kitoks, žiemų beveik nėra, tad paminklai tomis klimato sąlygomis ilgiau išsilaiko. Pagaliau tų mūrų statybai dažnai naudota tvaresnė

statybinė medžiaga – tašytas akmuo ir pan. Visa tai turint mintyje nesunku suprasti, kodėl tuose kraštuose buvo kuriamos teorijos, kad labiau reikia saugoti griuvėsius, o ne atkurti pastatus. <...> Mūsų klimato sąlygomis tos nuostatos ne visados pasiteisina. Pokario metais pilių apgriuvusių sienų viršų imta dengti karūnėlėmis, o kai ir jos nepasiteisino, pradėta įrengti sienų mūro apsaugai stogelius. Atskirais atvejais mūsų klimato sąlygomis senųjų mūrų apsaugai tekdavo atstatyti ir visą pastato tūrį. Neatsitiktinai 2000 m. buvo priimta Rygos chartija, kai iš sovietų imperijos išsilaisvinusios Rytų Europos šalys pradėjo atstatinėti daugelį bažnyčių ir kitų praeities objektų. Tada ir prireikė teorinio pagrindo, kodėl reikia atstatyti vertingus praeities architektūros objektus (Zemlickas, 2009)“. Vis dėlto Rygos chartijos nuostatos gali būti traktuojamos ir kaip mėginimas pateisinti tiek tarybiniais metais, tiek griuvus „geležinei uždangai“ atliktas tarptautinių paveldosaugos principų neatitinkančias istorinių pastatų rekonstrukcijas.

Lietuvos ir užsienio miestų centrų kaitos tendencijos ir atgaivinimo pastangos

Gyvenimo sąlygų gerinimas

Po Antrojo pasaulio karo Europos istorinių miestų centruose buvo įvykdyta drastiškų pokyčių, siekiant sukurti geresnes gyvenimo ir darbo sąlygas. Pavyzdžiui, Švedijoje septintajame ir aštuntajame XX a. dešimtmėčiuose buvo išgriautos didelės istoriniais pastatais užstatytos teritorijos (Fredlund 1991). Londone, A. M. Tung (2001) teigimu, miestovaizdžio savitumui kur kas labiau pakenkė ne Antrojo pasaulio karo bombardavimai, bet pokario intervencijos. Panašaus požiūrio į miestų centrų modernizavimą tarybiniais metais laikytasi ir Lietuvoje: kaip teigia R. Čepaitienė (2005) ir N. Kitkauskas (Zemlickas, 2009), Vilniaus senamiestyje atsirado architektūros naujadarų ten, kur Antrojo pasaulinio karo metais apgriautus pastatus buvo galima išsaugoti. R. Buivydas (2006) teigia, kad tiek Lietuvoje, tiek užsienyje tuo metu vienu iš architekto pažangumo rodiklių buvo tai, ar jis atiduoda pirmenybę naujai statybai vietoje istorinio pastato ir ar geba pasiekti, kad jo modernistinis kūrinys „skambiai“ išsiskirtų istorinėje aplinkoje (1 pav.). Šio laikmečio architektūrinės ir urbanistinės intervencijos miestų centruose pirmiausiai siekė tenkinti sanitarinius-higieninius, apšvietimo, rekreacijos reikalavimus, tačiau sumenkino istorinės aplinkos savitumą. Kaip teigia A. M. Tung (2001), „XX a. daugelis per amžius susiklosčiusių estetiškų urbanistinių struktūrų buvo šiurkščiai suardytos naujosios architektūros. Nauji visiškai svetimo mastelio statiniai buvo pastatyti kitokiu būdu, iš naujų medžiagų, juos statant buvo vadovaujamosi nauja filosofija, kuri sąmoningai neigė naujų pastatų ryšį

su amžiams bėgant susiklosčiusia aplinka“. Demokratinių valstybių miestuose vykdant skubotą centrų modernizaciją buvo padaryta panašių klaidų kaip ir už „geležinės uždangos“ atsidūrusiose valstybėse: sukurtos senamiesčiams nebūdingos atviros erdvės ir žalieji plotai, statyta daug minimalistinės modernizmo architektūros gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų, savo forma ir masteliu nederančių istorinėje aplinkoje. Vis dėlto gyvenimo kokybės gerinimo svarba miestų centrų atgaivinimui negali būti nuvertinta. Šiuo metu kuriant ir įgyvendinant miestų centrų atgaivinimo strategijas Vakarų valstybėse suvokiama, kad gyvenamosios funkcijos išsaugojimas ir plėtra bei gyvenimo kokybės gerinimas miestų centrinėse dalyse yra itin svarbūs siekiant išsaugoti jų nuolatinį socialinį gyvybingumą (Rypkema, 2003). Tačiau skubios pokario modernizacijos klaidos skatina ieškoti kontekstualesnių architektūrinių ir urbanistinių sprendimų. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos miestų centrinėse dalyse gyvenamosios funkcijos plėtra daugiausiai skatinama nekilnojamojo turto vystytojų ir pelno siekio ir pasireiškia naujų gyvenamųjų namų statyba. Nauja gyvenamoji architektūra Lietuvos miestų centruose šiuo metu kuriama tiek formos ir medžiagų kontrasto principu, tiek ieškant kontekstualesnių sprendimų. Gyvenamosios funkcijos plėtra grindžiant vien komerciniais interesais, vengiama spręsti apželdinimo, viešųjų erdvių tvarkymo ir ekologinės situacijos gerinimo klausimus.

Komercializacija

Miestų centrinių dalių komercializaciją jau galima vadinti istoriniu reiškiniu. Komercinės funkcijos plėtra Jungtinių Amerikos Valstijų miestų centruose įsibėgėjo dar XIX a. Miestų centrus, kuriuose vyrauja komercinė funkcija, Niujorko pavyzdžiu imti vadinti „downtown“. Po Antrojo pasaulinio karo išaugus šalies ekonomikai, iš šių centrų buvo galutinai išstumta gyvenamoji funkcija, o pėsčiųjų eismą pakeitė automobiliai (Duany ir kt., 2000). Viešųjų erdvių komercializacija ir gyventojų išstūmimas iš dalies pasireiškė ir Europos miestuose. Čia, kaip ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, pastebima tai, kad miestų centrai iš daugiafunkcinių viešųjų erdvių tampa vartojimo zonomis. R. Misik (2008) pastebi, kad miestų centrai taip išdailinami, išpuoselėjami ir sutvarkomi, kad būtų „švaru, saugu ir smagu“. Jo teigimu, miestų centruose globalūs prekių ženklai „įkurdina „parduotuves flagmanus“, kurie yra ne tik prekės ženklų šventyklos, bet ir jų gamybos vieta“. Pagrindinė miesto gatvė tampa neįsivaizduojama be bemaž visuose pasaulio miestuose esančių „Kenzo“, „Louis Vuitton“, „Prada“ ar „Dior“ parduotuvių, o ir patys miestų centrai, varždamiesi dėl turistų ir investicijų, siekia tapti gerai atpažįstamais prekės

ženklais. Šios tendencijos pastebimos ir didžiuosiuose Lietuvos miestuose, ypač Vilniuje, kur Rotušės aikštė tapo madinga aukštesniosios socialinės klasės vilniečių ir miesto svečių apsipirkimų vieta.

Pastarųjų dešimtmečių komercializacijos miestų centrinėse dalyse architektūrinę raišką ko gero geriausiai apibūdina masiškais reiškiniais tapusi stiklo architektūra ir aukštybinė statyba. Pavyzdžiui, H. Lefebvre (2003) pastebi, kad dominuojančiu pastatų tipu miestuose tampa biurų pastatai. Aukštybiniai pastatai istoriniuose miestų centruose ar jų kaimynystėje kelia aršias diskusijas visame pasaulyje. Verslininkai nuolat veržiasi statyti dangoraižius – tai tarsi galios ženklas, todėl turtingam investuotojui jis labai patrauklus. Vilniuje esančiame Konstitucijos prospekte 2004 m. buvo pastatytas 129 m, 33 aukštų Europos verslo centras, jis iki šiol yra aukščiausias pastatas mieste (Kamičaitienė, 2010). Šio pastato kaimynystėje toliau plėtojama vadinamoji Vilniaus „architektūrinė kalva“, kelianti itin prieštaringas diskusijas. E. Heathcote (2007) taip pat kritikuoja stiklo architektūroje masiškumą: „Visiškai stiklu dengtas pastatas tapo vieninteliu variantu <...> ir kartais atrodo, kad tai vienintelis atsakymas, kokį pavyko sugalvoti. Esminiai argumentai, kuriais pagrįstas visuotinis stiklo vartojimas, – tai, kad jis permatomas, simbolizuoja prieinamumą, atrodo šiuolaikiškai, leidžia prasiskverbti šviesai, yra darnus, – atrodo įtikinami. Tačiau stikliniai vestibuliai didžiųjų korporacijų būstinėse, priešingai nei išivaizduojama, nedaro jų nei permatomomis, nei prieinamomis.“ Lietuvos miestų centruose taip pat pastebimos tendencijos kurti istorinei aplinkai radikaliai kontrastingą komercinę architektūrą, tokių pastatų buvo sukurta ir tarybiniais metais (1 pav. A).

Patirtis rodo, kad miestų centrai, kuriuose plėtojama vien tik komercinė funkcija ir vyrauja stambūs tarptautiniai verslai, yra itin pažeidžiami ekonominės situacijos svyravimų: ekonominės krizės ištikto Detroito miesto centre šiuo metu neliko nei biurus įsigijusių ar nuomojusių įmonių, nei anksčiau išstumtų gyventojų. Komercinės veiklos plėtra miestų vidinėse dalyse negali būti vertinama vien tik neigiamai. Šiuo atveju neigiamai vertintina ne pati verslų plėtra, bet jų pobūdis. Juk būtent verslo sukurta ekonominė gerovė paskatino daugelio urbanistinių struktūrų plėtrą, ji reikalinga ir toms struktūroms išsaugoti ir toliau vystytis. D. Rypkema (2003) nurodo, kad vieni iš svarbių veiksnių siekiant atgaivinti istorinę miesto aplinką yra smulkių vietos bendruomenių žmogiškaisiais ištekliais paremtų verslų ir mažmeninės prekybos plėtojimas. Komercijos ir verslų skatinimas gali būti sąmoningai pasitelkimas kaip strategija miestų centrinėms dalims atgaivinti. Pavyzdžiui, A. Giddens (2005) nurodo, kad Jungtinė-

je Karalystėje, siekiant sugrąžinti seniesiems miestų centrums buvusį patrauklumą, buvo taikytos verslų skatinimu paremtos programos.

Turizmo skatinimas ir miestų centrų patrauklumo didinimas

Istoriniai miestų centrai turizmo industrijoje užima ypač svarbią vietą. Dažnai lankytojų pažintis su miestu prasideda ir baigiasi jo istoriniame centre. Turizmo teikiama finansinė nauda dažnai skatina saugoti miestų medžiaginę istorinę aplinką ir jos savitumą. Tais atvejais, kai miestas turizmo skatinimą pasirenka kaip plėtros pagrindą, iškyla keletas grėsmių. Kai saugoma tik medžiaginė miesto aplinka ir plėtojama turizmo infrastruktūra, pamirštant gyventojus ir jų poreikius, miestas gali tapti negyvu muziejiniu objektu. Klasikinis tokio miesto pavyzdys – Venecija – rodo, kad toks požiūris į turizmo plėtrą galiausiai kelia grėsmę ir pačiai medžiaginei aplinkai: netekusi nuolatinių besirūpinančių gyventojų, ėmė nykti ir turistus traukianti istorinė aplinka (Fitch, 2001; Tung, 2001). Lietuvos istoriniuose miestuose turizmas buvo plėtotas tiek tarybiniais metais, tiek po nepriklausomybės atkūrimo. R. Čepaitienė (2005) pateikia Trakų miesto pavyzdį, kur tarybiniais metais statyti stambių tūrių kontrastingos architektūros rekreaciniai, turizmo infrastruktūros ir gyvenamieji pastatai suardė harmoningą gamtos ir žmogaus sukurtą kraštovaizdį. Atkūrus nepriklausomybę, istoriniai Lietuvos miestai, ypač Vilnius, pritraukia vis daugiau užsienio turistų. Miestas traukia daugiau kultūrinius nei masinius turistus, tad itin neigiamo turizmo poveikio kol kas neįjunta. Tačiau turizmo teikiama finansinė nauda skatina vis didesnę miesto centro komercializaciją, jo tapimą vartojimo zona.

Kaip buvo minėta, ekonomikos ir turizmo plėtros siekiai miestus skatina tapti išskirtiniais patraukliais prekės ženklais, tačiau dėl bemaž visose geografinėse platumose plintančių tarptautinių stiklo architektūros tendencijų ir aukštybinių pastatų miestai, užuot tapę išskirtiniais, vienodėja. Miestų išskirtinumo ir patrauklumo turistams bei investuotojams sieki iliustruoti šiuo metu plačiai aptariamais „ikoninė“ architektūros reiškinys (2 pav.). Tai išskirtinės architektūros pasaulinio garso architektų sukurti pastatai, patraukiantys savo unikalumu. K. Varnelis (2005) Los Andželo miestą, išskirtinumo siekiantį būtent „ikoniniais“ kultūrinės funkcijos šiuolaikinės architektūros pastatais, vadina „miestu muziejumi“, kuriame eksponuojami architektūros kūriniai, o pačius pastatus – „kultūros industrijos katedromis“. „Ikoninis“ būtų ir Vilniaus Guggenheimo muziejus. Tokia architektūra dalies ekspertų vertinama kritiškai: kaip miesto noras pasirodyti, tam tikra priemonė susireikšminti, kuri nėra būtina savo paveldu

garsiems miestams (Kamičaitienė, 2010). Svarbu pastebėti, kad ir išskirtinė „ikoninė“ architektūra gali būti subtiliai susieta su kontekstu. Būtent tai parodo architekto profesionalumą ir atidumą vietai, kurioje jis kuria.

Gentrifikacija

Socialinės kaitos procesas istoriniuose miestų centruose, įvardijamas kaip gentrifkacija, yra vertinamas skirtingai, tai priklauso nuo kultūrinio konteksto. Pavyzdžiui, Jungtinių Amerikos Valstijų miestuose gentrifkacija yra pasitelkiama kaip priemonė nykstančių istorinių centrų ir rajonų fizinės aplinkos kokybei gerinti ir ekonomikai atgaivinti. Šis procesas yra pageidaujamas ir plačiai reiškiasi istoriniuose Jungtinių Amerikos Valstijų miestų rajonuose. Klasikiniu gentrifkacijos pavyzdžiu laikoma socialinė Niujorko *Soho* rajono kaita: apleistos *Soho* pramoninės teritorijos laipsniškai virto menininkų studijomis ir kultūros židiniu, o rajonui tapus prestižiniu ir pakilus nekilnojamojo turto kainoms, buvo išstumti jo atgaivinimą paskatinę menininkai, čia įsikūrė turtingieji bei prabangios parduotuvės. Panašūs procesai vyko ir *Greenwich Village* bei kituose Niujorko rajonuose. Radikali „amerikietiška“ gentrifkacija kartais vadinama „*Soho* efektu“. Vakarų Europoje radikali gentrifkacija tiek mąstytojų, tiek visuomenės yra vertinama kritiškai ir neretai sulaukia pasipriešinimo. Pavyzdžiui, R. Misik (2008) pritaria idėjai, kad „miestų centrai kaip ištisi teminiai parkai su puikia socialine infrastruktūra tampa vidurinėsios klasės išsiveržimo vietomis. Jie funkcionuoja kaip išplėstinės pramogų ir prekybos zonos, iš esmės skirtos jaunesiems miesto profesionalams“. Europietiškos „švelnesnės“ gentrifkacijos pavyzdžiu galima pavadinti Paryžiaus *Le Marais* rajono atgaivinimo pastangas: *Le Marais* paskelbus saugomu, jam buvo parengtas paveldo apsaugos, fizinio, ekonominio ir socialinio vystymo planas, kuriam įgyvendinti skirtos valstybės subsidijos. Plano tikslas buvo *Le Marais* paversti vidurinėsios klasės gyvenamuoju rajonu, iš dalies išlaikyti jo gyventojų įvairovę bei išsaugoti istorinės architektūros charakterį ir užtikrinti pastatų priežiūrą, atgaivinti vietos ekonomiką (Tung 2001). Lietuvos miestų centruose ir istoriniuose rajonuose gentrifkacijos procesas taip pat pastebimas. Pavyzdžiui, D. Krupickaitė ir H. Standl (2004) tyrinėjo šio proceso apraiškas Užupyje. Tyrimas atskleidė, kad čia iš tiesų vyksta panaši socialinė kaita kaip ir Vakarų valstybių miestuose. Pastebėta ir skirtumų: tyrinėtojų teigimu, Užupyje kur kas greičiau pagerėjo vietos įvaizdis, tačiau ne pastatų fizinė būklė. Vakarų valstybėse gentrifkacija daugiausiai siejama su istorinės aplinkos fizinės būklės gerėjimu. Dalis unikalių Lietuvos miestų istorinių priemiesčių dar

nėra paliesti socialinės kaitos arba išgyvena itin radikalias transformacijas. Kauno Viliampolės istorinis priemiestis, kurio istorija siekia XVII a., yra ant fizinio sunykimo ribos ir šiuo metu pasižymi nepatrauklia socialine sudėtimi, stabdančia bet kokią socialinę kaitą. A. Samalavičius (2008) kaip radikalių Vilniaus miestovaizdžio pokyčių pavyzdį pateikia istorinį Šnipiškių priemiestį, pasižymintį unikalia urbanistine struktūra ir medine architektūra, kurią baigia sunaikinti dar tarybiniais metais pradėta administracinių ir komercinių pastatų statyba. Architektūrinė gentrifkacijos raiška paprastai apima istorinių pastatų restauravimą ir renovavimą, pritaikant juos šių dienų poreikiams, taip pat pasitaiko ir kontrastingų intervencijų. Gentrifikacijos variklis yra istorinio rajono savitumas, todėl jį menkinančių sprendimų vengiama. Kaip neigiamas gentrifkacijos architektūrinės raiškos pavyzdys gali būti pateikiamas „miestas ant miesto“ Vienoje, kur pasiturintys istorinių rajonų gyventojai savo gyvenamąjį plotą didina istorinės aplinkos mastelį keičiančiais antstatais. Priestatų ir antstatų statyba jau pastebima ir Lietuvos miestų istoriniuose centruose.

Istorinio teisingumo atkūrimo ir istorinės aplinkos vizualinio vientisumo palaikymo pastangos

Analizuojant Lietuvos ir kitų postkomunistinių pereinamojo laikotarpio valstybių patirtį miestų centrų tvarkymo srityje, pastebimas ne tik polinkis kurti radikaliai kontrastingą modernizmo architektūrą, bet ir pastangos išsaugoti istorinės aplinkos vientisumą bei atkurti praeityje sunykusius ar sunaikintus istorinius pastatus. Istorinės aplinkos vizualinio vientisumo tarybiniais metais siekta rekonstruojant istorinių pastatų tūrius ir detales, kuriant pseudoistorinės estetikos architektūrą, ar neutralią „pilkąją“ architektūrą, neišsiskiriančią iš istorinės aplinkos (3 pav.). Bandymų kurti panašią architektūrą pastebima ir po nepriklausomybės atkūrimo. R. Buivydas (2006) tokias pastarojo meto pastangas įvardija sąlyginiu „istorinio įvaizdžio atkūrimu“. Tokia architektūra nors ir padeda išlaikyti istorinės aplinkos vientisumą, stokoja keleto savybių, svarbių miestų centrų gyvybingumui ir darniam vystymuisi: jos architektūros kūrėjai paneigia nuolatinę istorinės aplinkos raidą ir į ją žvelgia taip, tarsi evoliucija jau būtų pasibaigusi, aplinką tiesiog reikėtų „užkonservuoti“ ir saugoti tokią, kokia ji yra. Miestų centrų socialinė, ekonominė ir kultūrinė aplinka nuolat kinta, todėl kinta ir ją atspindinti, išreiškianti fizinė forma. Pseudoistorinė architektūra nėra informatyvi, ji neatspindi šiandienos aktualijų, galimybių ir architektūros tendencijų. Siekiant naujos architektūros kontekstualumo istorinėje aplinkoje ir norint kartu atspindėti jos sukūrimo laikmetį, Lietuvos ir užsienio miestuose vis dažniau ku-

riama postmodernizmo principais paremta architektūra (4 pav.). Tokią architektūrą, kurioje originaliai interpretuojamos istorinio konteksto savybės, R. Buivydas (2006) apibūdina kaip „istorinės dvasios perkūnijimą“. Jo teigimu, šioje architektūroje nauja kalba kompleksiskai siekia ryšio su istoriniu kontekstu tai ir įgyvendina „naują morfologiją intonuojančią pagal istorinės aplinkos architektūros dėsningumus, bet ne imituojančią praeities ženklus, o adaptuojančią konteksto istorinę dvasią ir lokaliuosius konkrečios vietos sandaros požymius“.

Istorinė rekonstrukcija – prarastų istorinių pastatų atkūrimas – taip pat būdinga pereinamojo laikotarpio valstybėms. Ši tendencija, sulaukianti kritikos iš Vakarų paveldosaugos specialistų, Lietuvoje pradėta plėtoti dar tarybiniais metais. Tuo metu kaip valstybingumo ir tam tikro pasipriešinimo ženklas, remiantis turima istorine medžiaga ir archeologinių kasinėjimų duomenimis, buvo atkurta Trakų pilis ir kiti reikšmingi istoriniai pastatai. Tokia tendencija, grindžiama būtinybe atkurti istorinį teisingumą, tęsiama ir po nepriklausomybės atkūrimo. Ją gerai iliustruoja šiuo metu atkuriami Valdovų rūmai Vilniaus istoriniame centre ar 2001 m. atkurta Juodgalvių gildijos namai Rygoje. Šiuo metu vykdomas informatyvumo principu paremtas Kauno pilies rekonstrukcijos projektas, kur istorinės liekanos aiškiai atskiriamos nuo naujai statomų dalių, rodo laipsnišką vakarietiško paveldosaugos idėjų perėmimą.

Reikia paminėti, kad istorinių pastatų atkūrimo idėjos būdingos ne tik postkomunistinei erdvei. N. Kitkausko teigimu, nemažai istorinės rekonstrukcijos projektų įgyvendinta Vokietijoje: „Kai po Antrojo pasaulinio karo buvo pradėti atstatinėti Vokietijos miestai, daugelio solidžios architektūros pastatų atstatė tik išorę, o vidų dažniausiai pritaikydavo nūdienos poreikiams. Ir kas atsitiko? Atkūrė pastatus be istorinio turinio, dvasios. Nors miesto siluete tie pastatai stovi, bet dvasios įkvėpti jiems nepavyko. Dabar tų atstatytų pilių ir kitų statinių šiuolaikinę vidaus įrangą vokiečiai ardo ir atkuria interjerus“.

Integralaus miestų centrų atgaivinimo pastangos. Suvokus nedalų socialinės miestų centrų sudėties ir įvairovės, kultūrinio ir ekonominio gyvybingumo ir medžiaginės aplinkos kokybės bei paveldosaugos ryšį, istoriniams centrams ir rajonams atgaivinti Vakarų valstybėse vis dažniau pasitelkiamos šiuos veiksnius integruojančios kompleksinės strategijos. A. Giddens (2005) teigimu, sėkminga miestų atgaivinimo politika – tai tikras iššūkis, nes ji reikalauja vienu metu veikti daugelyje įvairių sričių. Tokios strategijos dažnai taikomos radikaliuos pokario modernizacijos klaidoms taisyti: užstatomos istoriniams rajonams nebūdingos didelės atviros erdvės, kuriamos bendravimą skatinančios viešosios erdvės, į miestų centrus gražinama gyvenamoji funkcija, pa-

laikoma socialinė įvairovė, skatinami smulkūs ir vietos ištekliais paremti verslai, vietos bendruomenių iniciatyvos, verslo sektoriaus, institucijų ir bendruomenių bendradarbiavimas. Integralaus atgaivinimo pastangos matomos daugelyje Didžiosios Britanijos miestų. Pavyzdžiui, Šefilde, įgyvendinant „Miesto širdies“ projektą, buvo sukurtos kokybiškos ir centro aplinką išiliejančios, bendravimą skatinančios viešosios erdvės, verslo, mokslo ir kultūrinių industrijų kvartalai. Švedijos miestuose (Goteborge, Linšiope) istorinės aplinkos charakterį interpretuojančios architektūros gyvenamaisiais namais užpildomos pokario istoriniuose centruose atvertos didelės erdvės (Fredlund, 1991).

Šia kryptimi Lietuvoje kol kas žengiami tik pirmieji žingsniai: kuriamas Vilniaus senamiesčio valdymo planas, Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra vykdo informacinę, konsultacinę veiklą, atlieka Vilniaus senamiesčio gyventojų ir istorinių pastatų savininkų apklausas. Tiek visuomenėje, tiek institucijų ir verslo sektoriaus veikloje dar pastebimas postkomunistinėms visuomenėms būdingas pasyvumas ir neskaidrumas priimant sprendimus bei polinkis skeptiškai vertinti bet kokias inovacijas istorinėje aplinkoje. Pavyzdžiui, J. Jakaičio (2005) duomenimis, 82 proc. Vilniaus gyventojų skeptiškai arba nepalankiai vertina galimybę visuomenei dalyvauti teritorijų planavimo procese. Galimybę plėtoti privataus ir viešojo sektoriaus bendradarbiavimą apsunkena visuomenės nepasitikėjimas institucijomis (Berend, 2007) bei skeptiškas požiūris į verslo iniciatyvas. A. Užkalnis (2009) pastebi, kad Lietuvoje „privatu ir vieša – du krantai, kuriuos visuomenė vertina kaip priešingus frontus ir kitaip net nenori galvoti. Maža to, žmonės laiko garbės, principo reikalu užimti vietą prie fronto linijos ir iškelti savo lojalumo vėliavą: kitoje pusėje – mirtini priešai“. Integruoto miestų centrų atgaivinimo neskatina ir Lietuvos, kuri yra postkomunistinė valstybė, paveldosaugos, paremtos draudimais, o ne aktyvaus paveldo naudojimo idėjomis, ypatumai. D. Dijokienė (2009) pastebi, kad „dažną kartą mūsų šalyje kultūros paveldo vertybių apsauga apsiriboja begaliniais draudimais, keliančiais alergiją, bejėgiškumą arba priešišumą, o paveldo vertybės pamažu nyksta pačios ar patylikais naikinamos“.

Lietuvos miestų centrų atgaivinimo problemos ir hipotetinės galimybės

Lietuvos ir užsienio autorių teorinių darbų ir patirties bei tendencijų miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo srityje analizė leido išskirti pereinamojo laikotarpio valstybėms itin aktualias bendras ir specifines šios srities problemas ir suformuluoti hipotetines Lietuvos miestų centrų atgaivinimo gaires.

Bendros neigiamos pasaulio miestų centrų vystymosi tendencijos

Tyrimas rodo, kad Lietuvos miestuose ir centre jėgų dalyse pasireiškia daugelyje pasaulio miestų paplitusios ir tyrinėtojų (Bauman, 2007) su globalizacija siejamos komercializacijos, turizmo industrijos plėtros, gentrifikacijos, socialinio išsisluoksniavimo, bendruomenių irimo ir susvetimėjimo tendencijos. Bendrąsias šiuolaikinių miestų centrų vystymosi tendencijas galima išskirti remiantis M. Sorkin (1992):

- *Ageografiškumas*. Globalizuojančios tendencijos, pavyzdžiui, spartus apsikeitimas informacija, laisvas kapitalo judėjimas, globalių kultūros ir architektūros tendencijų formavimasis, skatina vietos savitumo nykimą ir skirtingoje geografinėje aplinkoje ir kultūrinėse tradicijose susiformavusių miestų vienodėjimą. I. Kamičaitienė (2010) pastebi, kad „komercija dažniausiai moderni, todėl net Tokijas pamažu ima panašėti į Londoną, o Rio de Žaneiras į Honkongą“. Beveik visuose miestuose galima pamatyti labai panašią minimalistinę modernizmo architektūrą, aukštybinius pastatus stiklo fasadais ir tuos pačius parduotuvių ir maitinimo įstaigų tinklus. A. M. Tung (2001) taikliai apibūdina Singapūro identiteto praradimo įtaką turizmui: „Tačiau ne iš Azijos atvykę turistai pamatydavo lygiai tokį patį didmiestį, kokius paliko namie. Taigi, ar jiems verta taip toli keliauti, kad rastų tokius pat prekybos centrus ir tas pačias greito maisto užkandines? Kur dingo kiniškos valtelės, miesto spalvos ir istorija?“
- *Stebėjimas ir kontrolė*. Apie nesaugumą miestų centruose ir tai, kaip modernistinis miestų planavimas, ardydamas vietos bendruomenes ir socialinę sanglaudą skatinančias viešąsias erdves, jį sukuria, dar 1961 m. rašė J. Jacobs. M. Sorkin (1992) pastebi, kad komerciniai pastatai dažnai sujungiami stikliniais koridoriais, kuriais „žmonės cirkuliuoja apsaugoti nuo išorės, nuo grėsmę keliančios miesto aplinkos“. Nesaugumas miestuose taip pat skatina daugiau naudotis automobiliais nei viešuoju transportu ar vaikščioti pėsčiomis. Nesaugumo atmosfera itin jaučiama didžiuosiuose pasaulio miestuose: ne tik Meksike ar Rio de Žaneire, kur valstybės neįstengia susidoroti su nusikalstamumu, bet ir Vakarų ekonomikos ir kultūros centruose – Londone, Niujorke, Paryžiuje, kur tvyro nematoma terorizmo grėsmė. Nesaugumo mažinimu pateisinamas nuolatinis gatvių stebėjimas ir miestiečių kontrolė: Londone šiuo metu gyventojų ir svečių saugumui užtikrinti įrengta 500 000 stebėjimo kamerų (Body-Gendrot, 2007).
- *Miesto simuliacijos*. Tyrėjai (Sorkin, 1992; Tung, 2001) pastebi, kad istoriniai miestų centrai tampa

simuliacijomis (arba teminiais parkais). Tai ypač taikytina garsiausiems turistiniams miestams, tokiems kaip Venecija ar Paryžius. M. Sorkin (1992) pastebi, kad dažnai medžiaginio miesto audinio išsaugojimas iškeliamas aukščiau, atskiriamas nuo socialinio ir kultūrinio konteksto, socialinio gyvybingumo ir vietos bendruomenių, kurios kada iš kartos šią aplinką ir sukūrė. Jis teigia, kad saugomas tik fizinis apvalkalas, o jį sukūrusios socialinės, kultūrinės ir ekonominės „ekosistemos“ – ne. Dar 1967 m. M. McLuhan rašė: „Miestai jau nebeegzistuoja, tai tik kultūrinės šmėklos turistams“ (Mitchell, 2002). Miestų simuliacijoms M. Sorkin (1992) priskiria ir pseudoistorinę neinformatyvią architektūrą, itin paplitusią Jungtinių Amerikos Valstijų miestuose ir miesteliuose. Jo teigimu, tai – nutolusi nuo realybės apgavikiška architektūra, neatsižvelgianti į tikrus šiandieninių gyventojų poreikius ir kultūrą.

Miestų centrų atgaivinimo iššūkiai pereinamojo laikotarpio valstybei

Kaip parodė teorinių darbų ir praktinės patirties analizė, šalies miestų centrų tvarkymo srityje esama tam tikrų problemų ir savitumų, susijusių su Lietuvos, kuri yra pereinamojo laikotarpio valstybė, specifika:

- Tendencija kurti neinformatyvią pseudoistorinių formų architektūrą ir paplitusios istorinės rekonstrukcijos idėjos.
- Viešųjų erdvių funkcionavimo ir kokybiškų žaliųjų erdvių trūkumas. Žaliosios ir atviros erdvės istoriniuose miestų centruose buvo kuriamos griauant istorinius pastatus ir ardant urbanistinę struktūrą. Šiuo metu skiriama mažai dėmesio viešųjų erdvių tvarkymui, kokybiškam istorinių centrų apželdinimui. Lietuvos visuomenės abejingumas istorinei aplinkai susijęs su istorinės atminties ir kultūrinio tęstinumo pertrūkiais.
- Miestų centruose ir istoriniuose priemiesčiuose beveik netaikomi darnios architektūros principai, nors centrinėse miestų dalyse ekologinės situacijos gerinimas ir socialinių problemų sprendimas yra itin svarbūs.
- Dėl menko visuomenės ir bendruomenių iniciatyvumo ir nepasitikėjimo institucijomis bei verslo sektoriumi ir institucijų nesuinteresuotumo vis dar pasigendama visuomenės, verslo sektoriaus ir valdžios institucijų bendradarbiavimo valdant ir tvarkant miestų centrus.
- Pereinamąjį laikotarpį išgyvenančioje Lietuvos valstybėje nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga vis dar dažnai suprantama kaip finansinė našta ir kliūtis ekonominei plėtrai; istorinių pastatų

savininkai neįvertina jų socialinio ir ekonominio potencialo, o verslininkai nesiima investuoti į paveldo objektus. Dažnai susiklosto situacija, kai tiesiog laukiama, kada istorinis pastatas sugrius ir jo vietoje bus galima imtis naujų statybų.

- Lietuvoje paveldosaugos specialistai istorinę urbanizuotą aplinką vis dar dažnai suvokia kaip stabilią ir nekintančią, yra įsitikinę, kad ją reikia „užkonservuoti“ stabdant tolesnę evoliuciją. Dėl tokio požiūrio neišvengiamai kyla konfliktų tarp paveldosaugos institucijų ir paveldo objektų savininkų ar pasiryžusių investuoti į paveldo atgaivinimą.
- Istorinių priemiesčių tvarkymo problemos. Dalis istorinių priemiesčių, pasižyminčių unikaliu charakteriu ir medinės architektūros paveldu (Vilijampolė Kaune), nyksta, juose nesukurti traukos centrai, neišryškinamas jų patrauklumas. Smulkaus mastelio istorinių priemiesčių savitumui grėsmę kelia ir radikalus pertvarkymas bei komercializacija (Šnipiškės Vilniuje).

Hipotetinės Lietuvos miestų centrų atgaivinimo gairės

Paveldosaugos specialistai pabrėžia, kad, siekiant darnaus miestų centrų vystymosi, būtina turėti strategiją. Pavyzdžiui, prieš keletą metų Vilniaus savivaldybės kvietimu Vilniuje lankęsis Tarptautinio kultūros paveldo paminklų ir vietovių komiteto (ICOMOS) ekspertas R. Bondin neabejojo, kad Vilniaus, kaip ir bet kurio gyvo miesto, laukia pokyčiai: išaugs didesnių gyvenamųjų ir komercinių erdvių miesto centre poreikis, ypač Pasaulio paveldo vietovės apsaugos zonoje. Jo teigimu, svarbu rasti tinkamą pusiausvyrą tarp apsaugos ir miesto plėtos, o pagrindinė priemonė šiems tikslams pasiekti yra strategijos turėjimas ir veiksmingi teisės aktai. Kaip teigia Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros direktorius G. Rutkauskas, net jei miesto centro tvarkymui staiga būtų skirta lėšų, neesant valdymo plano, niekas gerai nežinotų, kaip deramai ir efektyviai jas panaudoti (Kamičaitienė, 2010). Kiekvienas miestas ir jo centrinės teritorijos turi savitumų, tačiau išanalizavus miestų centrų vystymosi tendencijas Lietuvoje ir užsienyje bei išryškinus bendras problemas ir Lietuvos, kuri yra pereinamojo laikotarpio valstybė, ypatumus šioje srityje, galima pateikti hipotetines Lietuvos miestų centrų atgaivinimo gaires, kurios gali būti pritaikomos, plėtojamos ir detalizuojamos rengiant miestų centrų atgaivinimo strategijas ar valdymo planus.

- *Nauja architektūra – paveldosaugos priemonė.* Urbanistiniu ir architektūriniu požiūriu vertingose miestų centrinėse dalyse kuriama nauja architektūra negali remtis vien tik funkcionalumo

reikalavimais ir architekto ar užsakovo estetiniu skoniu. Čia svarbu atsižvelgti ir į kontekstualumo ir istorinės aplinkos vientisumo išsaugojimo reikalavimus. Tačiau neinformatyvi „pilkoji“ arba istorinės aplinkos bruožus kopijuojanti pseudoistorinė architektūra nepaliktų vietos šiandienos kūrybai ir nesudarytų galimybių tolesnei šios aplinkos evoliucijai ir turtinimui. Vidurio kelią tarp radikaliai kontrastingos architektūros ir tiesmuko istorinių formų pamėgdžiojimo padeda rasti postmodernistinė architektūra, skatinanti kūrybingai interpretuoti konteksto bruožus ir savybes bei simboliais išreikšti visuomenei reikšmingas idėjas. Naujos architektūros kūrimas istorinėje aplinkoje gali ne tik suteikti kūrėjui saviraiškos galimybių, bet ir padėti išsaugoti šios aplinkos vizualinį vientisumą, užtikrinti evoliuciją, ją praturtinti.

- *Miestų centrinių dalių ekologizavimas.* Ekologinės darnaus vystymosi nuostatas svarbu taikyti ne tik gamtiniame ar kaimo kraštovaizdyje, bet ir centrinėse miestų dalyse. Lietuvos miestų vidinių teritorijų ekologizavimo idėją ir patį terminą pateikė J. Bučas (2008). Jo teigimu, „žalumos padidėjimas – tai miesto interjero ir eksterjero ekologinių problemų sprendimo pagrindas“. Jis siūlo žaliuosius plotus įrengti ne tik žemės paviršiuje, bet ir taikyti vertikalių apželdinimą. Žaliųjų plotų didinimo istorinėje miesto aplinkoje būtinybę nurodė ir J. Vanagas (1996). Jis teigia, kad senamiesčių pastatus ypač puošia vertikalūs fasadų želdinimai, taip pat čia labai dera pergolos, žalieji ekranai, gyvatvorės, gėlynai įvairiose talpyklose, išdėstytose šaligatviuose, skveruose, aikštėse. Istorinėse miestų dalyse, kur, įrengiant žaliuosius plotus žemės paviršiuje, gali būti suardyta vertinga urbanistinė struktūra, norint pagerinti ekologinę situaciją ir gyvenimo kokybę, gali būti taikomas minėtas vertikalus apželdinimas ar įrengiami nedideli žalieji elementai.
- *Paveldosauga – socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvybingumo variklis.* Pasaulinė patirtis rodo, kad paveldosaugos projektai ir programos ne vien reikalauja finansinių investicijų, bet gali teikti įvairiapusę naudą miestui ir bendruomenėms: kurti papildomas darbo vietas ir pajamas, skatinti su istorinių pastatų restauravimu ir priežiūra susijusių verslų plėtrą, gerinti miesto įvaizdį ir skatinti kultūrinį turizmą, kurti ir stiprinti vietos bendruomenes, jas įtraukiant į paveldosaugos procesus (Rypkema, 2005, 2007). Tokia potenciali paveldosaugos nauda itin reikšminga lėšų stokojantiems pereinamojo laikotarpio valstybių miestams ir jų kol kas neinicijatyvioms, pasyvioms bendruomenėms.

- *Socialinio-kultūrinio karkaso plėtra ir traukos objektų ir centrų kūrimas.* T. S. Butkus pateikė kultūrinio karkaso modelį. Tokia integruota kultūrinių ir socialinių funkcijų plėtra, susiejanti skirtingas vidines miesto teritorijas, yra itin svarbi siekiant darnaus miestų centrinių dalių vystymosi. T. S. Butkus (2008) nurodo, kad „miesto kultūrinio karkaso pagrindą sudaro nelygiaverčiai elementai: vietos, kuriose tradiciškai susipynęs senasis nekilnojamas kultūros paveldas ir patraukliausia šiandieninio gyvenimo erdvė, sudaro karkaso branduolį; kitos vietos gravituoja branduolio link, todėl urbanistinėje struktūroje svarbios kaip teritorijos, „ižeminančios“ kultūrinio potencialo perteklių, trečiojo lygmens vietos – tai vietos, kurioms miesto kultūrinis karkasas yra gyvybiškai svarbus“. Jo teigimu, šių teritorijų integracijos į miesto kultūrinį karkasą šiandien Lietuvoje labiausiai reikia. Būtent tokios vietos ir yra istorinių branduolių kaimynystėje esantys unikalaus charakterio istoriniai priemiesčiai. Pavyzdžiui, Vilijampolės istoriniame priemiestyje Kaune šiuo metu nėra socialinės-kultūrinės infrastruktūros vietos bendruomenei ir jokių kultūrinių jungčių su senamiesčiu.
- *Inovacijos.* Siekiant kokybinės miestų centrinių dalių evoliucijos, inovacijos atlieka itin svarbų vaidmenį. Jų spektras gali būti labai platus: nuo pažangių ekologiškų medžiagų naudojimo, architektūrinės kūrybos, būstų pritaikymo atsižvelgiant į šiandieninius gyvenimo kokybės reikalavimus, praturtintos realybės (angl. *augmented reality*) projektų diegimo turizmui skatinti iki socialinių-ekonominių inovacijų, pavyzdžiui, meno ir verslo inkubatorių, bendravimą ir socialinę sanglaudą skatinančių centrų, kūrimo.

Išvados

1. Užsienio tyrėjai yra linkę integraliai analizuoti architektūrinę-urbanistinę, paveldosauginę ir socialinę miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo dimensijas, o Lietuvos mokslininkai labiau linkę šias dimensijas atskirti į naujos ir istorinės architektūros dermę, istorinių priemiesčių raidos ir apsaugos klausimus nagrinėja atsietai nuo socialinės kaitos tendencijų ar problemų.
2. Lietuvoje ir Rytų Europoje linkstama pateisinti istorinę rekonstrukciją – sunykusių ar sunaikintų istorinių pastatų atstatymą – tai grindžiant klimato ypatumais bei istorinės atminties ir tęstinumo problemomis.
3. Miestų centrinėse dalyse pastebimos tendencijos kurti radikaliai kontrastingą modernizmo architektūrą ir kontekstualios architektūros paieškos. Lietuva susiduria ir su specifinėmis

miestų tvarkymo ir atgaivinimo problemomis: tendencija kurti pseudoistorinių formų architektūrą istorinėje aplinkoje, viešųjų erdvių kokybės problemomis, menku dėmesiu ekologijos problemų sprendimui; čia vis dar skeptiškai žiūrima į privataus ir viešojo sektorių bendradarbiavimą, dalis visuomenės ir profesionalų skeptiškai vertina bet kokias inovacijas istorinėje aplinkoje, o paveldosauga ir plėtra matomi kaip priešingi poliai; istoriniai priemiesčiai dar nesuvokiami kaip patraukli miesto centro dalis ir dažnai naikinami radikalių plėtros projektų.

Literatūra

1. Baranova J., 2004, Kaip suderinti postmodernybę su modernybe. Welsch W. *Mūsų postmodernioji modernybė*. P. 11–29. Vilnius: Alma littera.
2. Bardauskas J., Karčiauskas V., 1997, *Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Savastis.
3. Bauman Z., 2007, *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa.
4. Berend I. T., 2007, Social Shock in Transforming Central and Eastern Europe. *Communist and Post-Communist Studies*. Nr. 3. P. 269–280.
5. Body-Gendrot S., 2007, Confronting Fear. Burdett R., Sudjic D. (Eds.) *The Endless City*. P. 352–363. London: Phaidon.
6. Bromley R. D. F., Tallon A. R., Thomas C. J., 2005, City Centre Regeneration through Residential Development: Contributing to Sustainability. *Urban Studies*. Nr. 42. P. 2407–2429.
7. Bučas J., 2008, XXI a. miestas: aplinkosaugos aspektas. *Konferencijos „Pažangioji statyba 2008“ pranešimų medžiaga*. P. 27–42. Kaunas: Technologija.
8. Buivydas R., 2006. *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Vilnius: Ex Arte.
9. Butkus T. S., 2008, Baziniai kultūrinės miesto funkcijos modeliai. Miesto kultūrinio karkaso metmenys. *Urbanistika ir architektūra*. Nr. 2. P. 86–102.
10. Čepaitienė R., 2005, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
11. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Thematic Strategy on the Urban Environment*. 2006 [žiūrėta 2009-01-29]. Prieiga internete: http://ec.europa.eu/environment/urban/thematic_strategy.htm
12. Dijokienė D., 2009, Istoriniai priemiesčiai senamiesčių struktūroje. *Urbanistika ir architektūra*. Nr. 2. P. 92–99.
13. Dijokienė D., 2009 a, *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*. Vilnius: Technika.
14. Duany A., Plater-Zyberk E., Speck J., 2000, Suburban Nation. *The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*. New York: North Point Press.
15. Filipavičienė G., Puodžiukaitė S., 2009, Istorinis miestas – rezervatas, draustinis ar integrali šiūolaiKinio miesto dalis. *III Urbanistinio forumo „Būsto*

- modernizavimas: nuo pastato remonto iki miesto at(si)naujinimo“ pranešimų medžiaga. P. 35. Vilnius: Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija.
16. Fitch J. M., 2001, *Historic Preservation. Curatorial Management of the Built World*. Charlottesville: The University Press of Virginia.
  17. Fredlund A., 1991, *Swedish Planning in Times of Transition*. Boras: Swedish Society for Town and Country Planning.
  18. Giddens A., 2005, *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
  19. Heathcote E., 2007, Architecture: Dereliction of duty to Glass. *Financial Times*. Rugsėjo 26. P. 8.
  20. Jacobs J., 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage books.
  21. Jakaitis J., 2005, Miesto architektūros savitumas kaip architektūros ir visuomenės sąveikos rezultatas. *Urbanistika ir architektūra*. Nr. 29. P. 191–202.
  22. Jurkštas V., 1994, *Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema*. Vilnius: Technika.
  23. Kamičaitienė I., 2010, Vilnius ir jo pokyčiai. *IQ*. Nr. 3. P. 104–105.
  24. Krupickaitė D., Standl H., 2004, Socialinė kaita (gentrification) Vilniaus Užupyje. *Urbanistika ir architektūra*. Nr. 28. P. 165–174.
  25. Lefebvre H., 2003, *The Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
  26. Lietuvos Respublikos architektūros politikos krypčių aprašas, 2005 [žiūrėta 2010-05-18] Prieiga internete: http://www.realierdve.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=203.
  27. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. 2004. [žiūrėta 2009-01-29]. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075.
  28. Misiak R., 2008, Simuliuojami miestai, solidus gyvenimas. Prekybos alėja kaip paradigmatis kapitalizmo gyvenimo stilius. *Kultūros barai*. Nr. 1. P. 59–63.
  29. Mitchell W. J., 2002, *E-topija*. „Miestietiškas gyvenimas, Džimai, – bet ne toks, kokį jį pažįstame“. Vilnius: Pasviręs pasaulis.
  30. Navickienė E., 2006, *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*. Vilnius: Technika.
  31. Picard R., 2001, *Management of Historic Centers*. London: SPON Press.
  32. Rygos chartija. Dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu, 2000 [žiūrėta 2010-05-18]. Prieiga internete: http://www.vsaa.lt/rygos_chart.htm
  33. Rypkema D., 2002, *Historic Preservation and Affordable Housing: the Missed Connection*. Washington: National Trust for Historic Preservation.
  34. Rypkema D., 2003, *Planning for the Future, Using the Past. The Role of Historic Preservation in Building Tomorrow's Washington*, D. C. Washington: National Trust for Historic Preservation.
  35. Rypkema D., 2005, *Cultural Heritage and Sustainable Economic and Social Development*. [žiūrėta 2007-08-17]. Prieiga internete: http://www.europanostra.org/downloads/speeches/donovan-rypkema_keynote_address_07dec_05.pdf
  36. Rypkema D., 2007, *Heritage and (Under)development: a Global Perspective* [žiūrėta 2007-08-07]. Prieiga internete: http://www.ebheritage.fi/research/articles+papers/index.php?action=show_results
  37. Samalavičius A., 2008, *Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius: Kultūros barai.
  38. Samalavičius A. 2008 a, Vilniaus miestovaizdis ir nykstantis *genius loci*. *Kultūros barai*. Nr.10. P. 2–6.
  39. Samalavičius A., 2009, Viešosios erdvės ir urbanistinė plėtra. *III Urbanistinio forumo „Būsto modernizavimas: nuo pastato remonto iki miesto at(si)naujinimo“ pranešimų medžiaga*. P. 32. Vilnius: Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija.
  40. Sorkin M. 1992. Introduction: Variations on a Theme Park. In: Sorkin m. (Ed.) *Variations on a Theme Park. The New American City and The End of Public Space*. New York: Hill and Wang.
  41. Sucker K., 2010, Istanbul and the heritage of the European city. *Mokslas – Lietuvos ateitis*. Nr. 3. P. 31–37.
  42. Tung A. M., 2001, *Preserving the World's Great Cities. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*. New York: Three Rivers Press.
  43. Tureikytė D., 2004, Sociologinių tyrimų metodologija ir metodai. Knygoje: Leonavičius V. *Sociologija*. P. 20–40. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
  44. Tallon A. R., Bromley R. D. F., 2004. Exploring the Attractions of City Centre Living: Evidence and Policy Implication in British Cities. *Geoforum*. Nr. 35. P. 771–787.
  45. Užkalis A., 2009, Sava ir privati: visai nepriešiška bendruomenei ir viešumai. *Miesto IQ*. Nr. 17. P. 6–9.
  46. Vanagas, J., 1996, *Miesto sociologijos pagrindai*. Vilnius: Aldorija.
  47. Varnelis K., 2005, Kultūros industrijos katedros. *Kultūros barai*. Nr. 3. P. 62–67.
  48. Vičkus P., 1986, *Senamiesčių rekonstrukcijos socialiniai ir ekonominiai veiksniai*. Vilnius: Mintis.
  49. Vienos memorandumas, 2005 [žiūrėta 2009-01-22]. Prieiga internete: <http://www.kpd.lt/lt/node/93/pdf>.
  50. *Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategija*. 1998. [žiūrėta 2010-05-18]. Prieiga internete: <http://www.vsaa.lt/strat/vilnius2/index2.htm>.
  51. Zemlickas G., 2009, Statyti paprasčiau, negu gaivinti turinį ir dvasią. Interviu su N. Kitkausku. *Mokslo Lietuva*. Liepos 23 d. Nr. 14.

PECULIARITIES OF REVITALIZATION OF CITY CENTRES IN TRANSITION COUNTRY: COMPARISON OF LITHUANIAN AND FOREIGN EXPERIENCE

Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė, Vilius Urbonas

Summary

Many Lithuanian historic city centres have deep historical roots reaching the Middle Ages and the formation of the Lithuanian state. In the 20th century many democratic and non-democratic countries faced the need to modernize and revitalize city centres damaged by wars and non-corresponding to the requirements of the modern living and wellbeing. In Lithuania the regeneration of the historic city centres has started under the communist rule. The main attention in literature and in practice was devoted to the improvement of the living conditions and to the issues of harmony between the historic buildings and new insertions. The spectrum of the architectural expressions was rather wide ranging from the radical rationalism to the pseudo-historic aesthetics. The absence of private ownership allowed the complex large-scale interventions in the historic urban cores and suburbs; however this had caused certain mistakes, including the demolition of valuable historic buildings and opening of large spaces non-characteristic to the historic urban layout. After the restoration of independence and the transition towards the free market economy and democracy, the tendencies of commercialization and gentrification, characteristic to the cities of competitive free market economies, started to emerge in Lithuanian city centres. The outcomes of these tendencies are further aggravated by the passiveness of the post-communist societies. The integral solutions to the social, economic, and heritage preservation problems and the private-public partnerships popular in the Western countries are still very rare here. Such situation encourages analyzing the peculiarities of the revitalization of city centres, including the historic ones, in Lithuania undergoing the period of transition. In order to achieve this aim, the comparative analysis of the experience and theoretical ideas on city centre revitalization in Lithuania and foreign countries was carried out and the general problems and problems common to the post-communist space were distinguished and the hypothetical guidelines for the revitalization of Lithuanian city centres were formulated.

Keywords: city centre, transition country, built heritage, heritage preservation, socioeconomic and cultural viability.

MIESTŲ CENTRŲ ATGAIVINIMO YPATUMAI PEREINAMOJO LAIKOTARPIO VALSTYBĖJE: LIETUVOS IR UŽSIENIO PATIRTIES Palyginimas

Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė, Vilius Urbonas

Santrauka

Daugelio Lietuvos miestų ir kitų urbanizuotų vietovių centrinės dalys turi galias istorines šaknis, kartais siekiančias viduramžius ir Lietuvos valstybės formavimosi pradžią. XX a. daugelis tiek demokratiškų, tiek valdomų nedemokratiškų režimų valstybių susidūrė su būtinybe modernizuoti ir atgaivinti karų nuniokotus ir modernių reikalavimų gyvenimo kokybei neatitinkančius miestų centrus. Lietuvoje miestų centrų tvarkymo darbai pradėti vykdyti tarybiniais metais. Daugiausiai dėmesio literatūroje ir praktikoje buvo skiriama gyvenimo sąlygoms gerinti bei istorinės ir naujos architektūros dermės aspektams. Architektūrinių sprendimų spektras buvo gana platus – nuo bekompromisio racionalizmo iki pseudoistorinių formų. Privačios žemės nuosavybės nebuvimas centrų tvarkymą leido organizuoti kompleksiskai, tačiau tai lėmė ir kai kurias klaidas, pavyzdžiui, vertingų istorinių pastatų griovimą, senamiesčiams nebūdingų atvirų erdvių sukūrimą. Atkūrus nepriklausomybę, perėjus prie rinkos ekonomikos ir demokratinio valdymo, Lietuvos miestų centruose ėmė reikštis valstybių, savo gyvenimą organizuojančių laisvos rinkos pagrindais, miestams būdingos komercializacijos ir gentifikacijos tendencijos, o jų pasekmės sunkina postkomunistinėms pereinamojo laikotarpio visuomenėms būdingas inertiškumas. Čia pasigendama Vakarų valstybėse populiarėjančių integralių socialinių, ekonominių ir paveldosaugos problemų sprendimų, kuriuos priimančios aktyviai bendradarbiauja valdžios institucijos, privatus sektorius, visuomenė ir vietos bendruomenės. Tai skatina panagrinėti miestų centrų, ypač istorinių, atgaivinimo ypatumus pereinamąjį laikotarpį išgyvenančioje Lietuvos valstybėje. Siekiant šio tikslo, buvo atlikta lyginamoji Lietuvos ir užsienio valstybių patirties miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo srityje ir teorinių darbų analizė ir išskirtos tiek bendros, tiek postkomunistinei erdvei būdingos problemos bei suformuluotos hipotetinės Lietuvos miestų centrų atgaivinimo gairės.

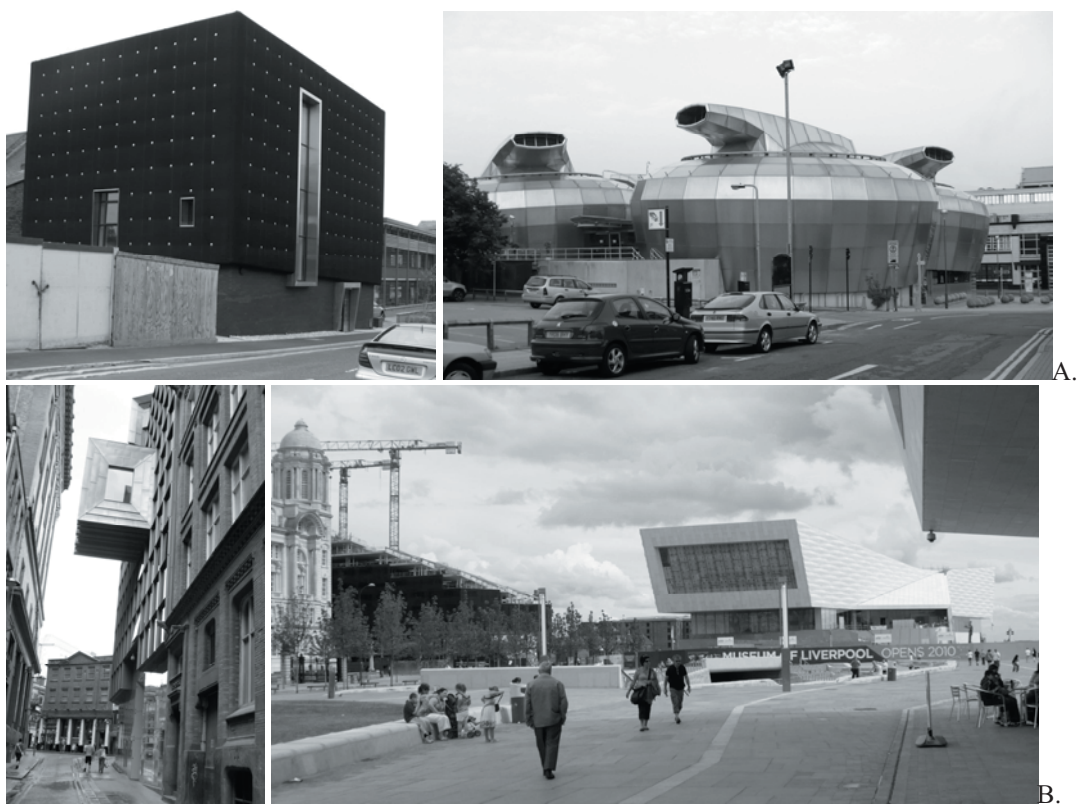
Prasminiai žodžiai: miesto centras, pereinamojo laikotarpio valstybė, nekilnojamas kultūros paveldas, paveldosauga, socioekonominis ir kultūrinis gyvybingumas

1 lentelė. A. M. Tung (2001) pateikti XX a. intervencijų istoriniuose miestų centruose pavyzdžiai

Miestas	Centrinės dalies nykimo priežastys	Intervencijos pobūdis, strategija	Priemonės	Rezultatai
Roma	Pavėluota modernizacija, patogumų ir infrastruktūros trūkumas	Selektyvus požiūris į paveldą, miesto didybės išryškėjimas	Platintos ir tiesintos gatvės, miestovaizdyje išryškinti Senovės Romos paminklai, nugriauta daug viduramžių laikotarpio pastatų	„Modernizacijos metu buvo ištrinta didžioji savaiminio miesto vystymosi, ypatingai viduramžių laikotarpiu, istorijos dalis. Miestovaizdyje įkūnyta Romos architektūros istorija buvo perrašyta. Išsaugotos miesto gynybinės sienos bei architektūrinis Renesanso laikotarpio miesto vientisumas.“
Varšuva	Antrojo pasaulinio karo padaryta žala	Istorinio miesto vaizdo ir dvasios atkūrimas	Statytos istorinių pastatų kopijos, išsaugant istorinį gatvių tinklą, įrengti infrastruktūros patobulinimai	„Tradicioniai miestiečių namai, išsiriakavę Varšuvos senamiestyje, atrodė lygiai taip pat, kaip ir prieš karą. <...> Miesto dvasia buvo atkurta. <...> Nors buvo atkurti istoriniai fasadai, miesto senamiestis buvo pertvarkytas, naujų pastatų interjeruose buvo įrengti patogumai, kurių trūko prieškariniuose pastatuose.“
Kairas	Nepriežiūra, infrastruktūros trūkumas, socialinės problemos	Tarptautinės istorinio centro išsaugojimo pastangos	Tarptautinių organizacijų iniciatyva taikomos pažangiausios paveldosaugos technologijos siekiant išsaugoti vertingiausias pastatus	„Akivaizdu, kad tarptautinių misijų restauruoti statiniai bus tik pavyzdys tolesnei šalies vyriausybės veiklai. Nebent Kairo bei Egipto valdžiai pavyktų aprūpinti reikiama infrastruktūra visus miesto rajonus, gruntinį vandenį teršiančius nuotekomis.“
Pekinas	Infrastruktūros, patogumų trūkumas	Modernizacija ir industrializacija, naujo valdžios centro sukūrimas	Platintos gatvės, griauti istoriniai pastatai ir vietoje jų statyti nauji, Tianmenio aikštėje sugretinta moderni ir istorinė architektūra	„<...> buvo nugriauta šimtai memorialinių arkų, teikusių pagrindinems miesto gatvėms išskirtinį charakterį. Senoviniai tiltai buvo paplatinti, o jų raižyti marmuriniai turėklai sunaikinti. Didieji miesto vartai buvo sugriauti. Nors stačiakampis miesto gatvių tinklas buvo išlaikytas, <...> tačiau nedidelio mastelio miesto struktūra, teritorijas palei pagrindines gatves užstačius daugiaaukščiais pastatais, buvo suardyta.“
Moskva	Ilgalaikė nepriežiūra, nekokybiški tvarkymo darbai	Modernizacija, komunizmo idėjų ir galios demonstravimas	Radikaliai pertvarkytas miesto centras, griauti istoriniai pastatai, vietoje jų statyti nauji	„<...> apskaičiuota, kad 1924–1940 metais sovietų valdžia sunaikino apie 50 procentų istoriškai reikšmingų Maskvos pastatų, tarp jų ir daugiau nei du šimtus garsių cerkvių ir keletą svarbių gatvėvaizdžių. Prarastus istorinius pastatus pakeitė gremėzdžiškos socialistinio realizmo struktūros.“
Singapūras	Nepriežiūra, infrastruktūros trūkumas, per didelis gyventojų skaičius	Modernizacija ir gyvenimo sąlygų gerinimas, ekonominio augimo skatinimas	Griauti istoriniai kolonijinio laikotarpio pastatai ir vietoje jų statyti nauji	„Singapūre buvo sunaikinta didžioji dalis kolonijos laikotarpio prekybinių pastatų <...>. Taip pat buvo sunaikintas istoriškai susiklostęs architektūrinis miesto veidas, matomas iš jūros pusės. <...> Šioje vietoje buvo pastatytas naujas niekuo neišsiskiriančių, tipišku šiuolaikinių dangoraižių verslo rajonas.“
Viena	Antrojo pasaulinio karo padaryta žala	Istorinės atminties siekis	Skubiai atstatyti karo metu sugriauti pastatai paliekant plikus nedekoruotus fasadus	„<...> daugelis sugriautų ir apgadintų pastatų buvo atstatyti be išorės dekoracijų, paliekant tik plikus tinkuotus fasadus. Ant be fasadų dekoracijų atstatytų pastatų sienų buvo pritaisytos bronzinės lentelės su įrašais apie pastato sunaikinimą ir dalinį jo atstatymą. Vienos miesto lentelės išreiškia kitas idėjas: gyventojų sugebėjimą greitai atsigauti po karo žiaurumų, Austrijos pasiryžimą prisiminti ginkluoto konflikto siaubą ir bausmės už lojalumą vokiečiams priėmimą.“
Jeruzalė	Karinis konfliktas	Siekis atstatyti senąjį žydų kvartalą, suderinant gyventojų ir turistų poreikius	Eksponuojami archeologiniai sluoksniai, kartu sukuriami kokybiški gyvenamieji būstai	„Buvo ne tik atidengtas fizinis miesto paveldas, tačiau istoriniai statiniai įkvėpė naujos miesto erdvės sukūrimą. Modernus dizainas, palaikantis šiuolaikinį gyvenimą, savo formą perėmė iš keleto tradicijų junginio <...>. Daugelis atkurto žydų kvartalo pastatų yra nauji, pastatyti naudojant modernias statybos technologijas ir architektūrinės raiškos priemones, tačiau <...> istorinės Jeruzalės dvasia čia jaučiama lygiai taip pat, kaip ir kituose, geriau išlikusiuose rajonuose.“

1 pav. Kontrastinga modernizmo architektūra istorinėje miestų aplinkoje:
A. Vilnius, B. Liverpulius, C. Šefildas, D. Jorkas

2 pav. Išskirtinės „ikoninės“ architektūros istorinėje miestų aplinkoje pavyzdžiai:
A. Šefildas, B. Liverpulius

3 pav. Postmodernizmo architektūra istorinėje miesto aplinkoje:
A. Vilnius, B. Kaunas, C. Šefildas, D. Liverpulis

4 pav. Neinformatyvi pseudoistorinių formų architektūra: Vilnius

Įteikta 2010-09-13